
ЛУКАЩУК-ФЕДИК С.В.,
кандидат медичних наук, доцент,
кафедра психологічних та
педагогічних дисциплін із секцією
безпеки життєдіяльності людини,
Тернопільський національний
економічний університет,
м. Тернопіль

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВПЛИВУ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті представлено соціально-педагогічний аналіз проблеми вживання молоддю психоактивних речовин та соціальні технології, які доцільно використовувати у студентському середовищі з метою збереження репродуктивного здоров'я.

Ключові слова: студентська молодь, репродуктивне здоров'я, здоровий спосіб життя, соціально-освітні технології.

В статье представлен социально-педагогический анализ проблемы употребления молодежью психоактивных веществ и социальные технологии, которые целесообразно использовать в студенческой среде с целью сохранения репродуктивного здоровья.

Ключевые слова: студенческая молодежь, репродуктивное здоровье, здоровый образ жизни, социально-образовательные технологии.

In the article presents the socio-pedagogical analysis of problems of use psychoactive substance among student environment and social technology which should be used to with mind to reproductive health safety.

Key words: students, reproductive health, healthy lifestyle, socio-educational technologies.

Постановка проблеми в загальному вигляді та аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах соціальної напруженості та розшарування суспільства, різкого падіння життєвого рівня населення та інших наслідків кризового періоду сьогодні саме молодь є однією з найбільш соціально уразливих груп населення, яка, з одного боку, є майбутнім будь-якої держави, її економічним, демографічним, культурним потенціалом, а з іншого боку – постає перед великою кількістю особливих проблем, що виникають унаслідок процесів входження в нове соціальне середовище та опанування нових соціальних ролей, бажання випробувати нові та часто ризиковані переживання, схильності до нездорового способу життя, що призводить не тільки до погіршення їх психічної та соціальної адаптації, а й ставить під загрозу особисте загальне та репродуктивне здоров'я, а також здоров'я всього сучасного і майбутнього покоління.

Аналіз сучасних тенденцій дозволяє констатувати, що проблема вживання студентською молоддю психоактивних речовин на сьогодні залишається невирішеною. В цих умовах зростає роль фахівців, добре обізнаних з даною проблемою і готових до взаємодії зі студентами у сфері профілактики цих явищ. Варто зазначити, що в Україні законодавчо обґрунтовано пріоритетність здійснення про-

філактичної роботи зі студентською молоддю в сучасних умовах і передбачено комплексні заходи профілактики, зокрема у Законах України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2009 р.), «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, прекурсорів та зловживання ними» (1995 р.), «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення» (2005 р.), Загальнодержавній цільовій соціальній програмі «Здорова нація» на 2009–2013 рр., Державній програмі «Репродуктивне здоров'я нації» на 2006–2015 рр., «Про затвердження Типового положення про центр ресоціалізації наркозалежної молоді» (2009 р.), Наказі Міністерства освіти у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження типового положення про службу соціально-профілактичної роботи» (2008 р.).

Базуючись на думку сучасних вчених-теоретиків і практиків І. Звереві, Н. Зимівцеві, В. Лютого, Н. Максимові, М. Окаринського, С. Омельченко, В. Оржеховської, О. Пилипенка, І. Топчій, О. Тютюнник, Т. Федорченко [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], які стверджують, що у контексті розв'язання завдань соціально-педагогічної, психологічної профілактики з існуючого на сьогодні розмаїття понять «наркотичні речовини», «наркогенні речовини», «психотропні речовини», «наркотичні засоби»,

«наркотизація» можна використовувати термінолексему «психоактивні речовини» (ПАР), оскільки вона включає у свій зміст особистісні, соціально-психологічні, поведінкові, соціально-педагогічні аспекти вживання тютюну, алкоголю та наркотиків.

Вживання ПАР означає використання тієї чи іншої психоактивної речовини під дією психосоціальних чинників задля досягнення психостимулюючого, релаксійного чи іншого ефекту, подолання психотравмуючих чи стресових станів і може при тривалому застосуванні спричинити формування наркотичної залежності [7].

На формування залежності від психоактивних речовин впливає ряд зовнішніх соціокультурних, соціальних, природних, біогенетичних, психологічних факторів. О. Тютюнник [6] звертає увагу на такі диспозиції: особистісні та психобіологічні (генетична обумовленість; схильність до депресивних станів, природні властивості людини; несформованість засобів психологічного захисту; підвищена емоційна збудливість, недостатність самостійного мислення; надмірна довіра до людей; нестійкість самооцінки; втрата життєвих інтересів; цікавість, прагнення до нових відчуттів, ризику, пригод); природні диспозиції: (загострення соціально-економічних і політичних суперечностей; низький рівень життя, соціальне розшарування; нерозвиненість соціально-культурної сфери; наявність розгалуженого інформаційного простору, представленого великою кількістю ЗМІ, що популяризують зразки наркотичної поведінки, насилля і жорстокість через рекламу, телепередачі, кінофільми, Інтернет; зменшення молодіжних організацій, у яких відбувався природний процес соціальної інтеграції і особистісного самовизначення люди-

ни); соціокультурні диспозиції (послаблення і суперечливість культурних цінностей, нівелювання моральних норм і соціальних пріоритетів; руйнування традиційних ідеалів, духовних орієнтацій; успадковані й передані за традицією зразки поведінки у певних національних культурах; особливості історичної епохи); сімейні диспозиції (негативний приклад батьків, родичів і друзів; асоціальна спрямованість сім'ї; наявність сімейних проблем, конфліктність, дисгармонійність стосунків з батьками; низький рівень освіти грамотності батьків; жорстокий контроль, недовіра до молоді, неповага як до особистості).

Основою існуючої в Україні системи профілактики алкоголізму і наркоманії є інформаційно-попереджувальний метод, що здебільшого зводиться до залякування. Проте цей метод не може бути ефективним для підлітків та молоді, оскільки розуміння цінності здоров'я приходить до людини в зрілому віці. Отже, для того, щоб сформувати у молоді свідому мотивацію до здорового способу життя, необхідні спеціально спрямовані впливи.

Тому метою представленої дослідно-експериментальної роботи є аналіз ефективності впливу соціальних технологій на студентську молодь для профілактики вживання психоактивних речовин.

Виклад основного матеріалу. У дослідно-експериментальному дослідженні були використані різні методики, які базувалися на досвіді зарубіжних дослідників, а саме:

- моралістична (повчальна) методика, що передбачає викладення фактів і наслідків вживання ПАР з метою створення логічної основи для прийняття рішення у ситуації вибору;
- методика організації видовищ, з

використанням ігор, шоу та інших форм подачі інформації про наслідки вживання наркотичних речовин;

- методика *підвищеного статусу*, згідно якої студенти проводять дослідження інформації антинаркотичного спрямування і отримують заохочення про досягнення більш високого статусу у ролі студента-викладача;
- методика *прийняття рішення* (персональне включення та персональний вибір) побудована на тому, що у процес прийняття рішення включається особистість в цілому, з її духовними, соціальними, емоційними, інтелектуальними та фізичними властивостями. Особлива увага при цьому приділяється емоційній підготовці студентів до прийняття рішення вибору поведінки. Обов'язкова умова методики – прийняття рішення повинно здійснюватися тільки на основі глибокого особистісного переконання;
- *тренінг чутливості* – методика антинаркотичного виховання, яка ґрунтується на поступовому витісненні потреби у вживанні психоактивних речовин шляхом задоволення глибокої особистісної потреби у спілкуванні та позитивному взаємовідношенню із іншими студентами.

Існуючі методики сприяють розв'язанню основних завдань антинаркотичного виховання молоді – попередженню використання нелегальних наркотичних речовин, наданню достатньої інформації з тим, щоб людина могла прийняти раціональне для себе рішення, створенню умов для розуміння усіх факторів, що сприяють вживанню наркотичних речовин,

включаючи соціальні відносини, політику та роботу щодо зміни дії цих факторів.

Зупинимося детальніше на технологіях, які використовувалися у науково-дослідній роботі. У якості прикладу пропонуємо цікаву форму «вуличної кампанії». Отже, метою «вуличної кампанії» «Кинь курити та збережи своє здоров'я!» є залучення молоді через засоби масової інформації до проблеми впливу тютюнокуріння на здоров'я людини і стимулювання відмови від цієї шкідливої звички.

Основним принципом проведення подібної акції є ігровий принцип і матеріальне заохочення людини, яка змогла подолати тягу до сигарети протягом одного місяця. Інноваційний підхід кампанії полягає в її наступних особливостях: можливість допомогти відразу великій кількості людей, які курять, що дуже важливо при високій поширеності куріння серед населення; ігровий характер змагання – можливість бути заохоченим при успішній відмові від куріння; орієнтація на позитивні психологічні установки; залучення засобів масової інформації, різних медичних і немедичних служб; формування в суспільстві стереотипу поведінки без куріння.

Також прикладом можуть бути ігрово-розважальні форми роботи: КВК, вікторини, брейн-ринги, «Що? Де? Коли?», «Відверто про головне», «Я так думаю», «День здоров'я Університету!». У контексті дослідно-експериментального дослідження проведено зі студентами *соціально-педагогічний тренінг* «Твоє ставлення: ПАР і здоров'я», який здійснювався як інтенсивне навчання. Знання не подавалися у готовому вигляді, а були продуктом активної діяльності кожного учасника. У центрі уваги – соціальне навчання студентів та їх інтенсивна

взаємодія. Перш за все, тренінг мав чіткі завдання, а саме:

- з'ясувати рівень поінформованості студентів про психоактивні речовини;
- надання достовірної інформації щодо впливу психоактивних речовин на організм людини, ризиковану і безпечну поведінку;
- основи законодавства щодо вживання ПАР, їх розповсюдження;
- формування у студентів навичок відповідальної поведінки, моделі поведінки;
- навчити виробленню у молоді свідомої стратегії, аргументовано відстоювати свою думку, приймати правильне рішення на проблеми вживання алкоголю, куріння;
- сформувати у студентської молоді активну життєву позицію і стійку мотивацію на ведення здорового способу життя.

У структурі тренінгу важливо дотримуватися етапності процесу і широкого використання методів і технік: вступ, етап прийняття правил роботи групи, етап очікувань, етап актуалізації проблеми (Осмилення й оцінка), оцінка рівня поінформованості, інформаційний блок (Теорія і оцінка), етап набуття практичних навичок (Практика і оцінка), підсумковий етап.

Відеолекторій – це інтерактивний метод навчання, який поєднує техніки візуального (наочно-демонстративний метод) і вербального (дискусійний метод) сприйняття.

Соціально-педагогічний театр «Ми обираємо життя» – це форма роботи, яка створена на основі психодрами і рольової гри. В емоційно-насиченій формі акторської гри профілактична інформація сприймається з цікавістю і досягає мети. Участь у соціально-педагогічному театрі дозволяє студентам

налагодити позитивний психологічний контакт у спілкуванні, самоствердитися, самовиразитися. Метою СПТ є запобігання вживання студентами психоактивних речовин, стресових явищ, позитивна мотивація до здорового способу життя, рефлексивне відпрацювання особистісної проблематики і внутрішнього конфлікту. Таким чином, психодраматичні сценарії містять не лише профілактичний, а й терапевтичний, колекційний потенціал. Імпровізоване інсценування відібраного профілактичного матеріалу або життєвих ситуацій у вигляді певного сценарію допомагає відобразити і частково пережити відчуття людини, яка потрапила у складну життєву ситуацію або знаходиться на краю «безодні».

Рольова гра у соціально-педагогічному театрі здійснюється за допомогою таких психодраматичних технік: самопрезентація, виконання ролей, монолог, дублювання, репліки, обмін ролями.

Соціальна реклама займає одне з важливих місць в реалізації завдань профілактики вживання у студентському середовищі психоактивних речовин. Вона використовується як окремий метод і засіб профілактичного впливу, спрямований на роз'яснення молодим людям змісту і значення соціальної реклами у формуванні світогляду, особистісних і поведінкових характеристик; вироблення у студентів навичок розроблення соціальної реклами і її використання як засобу впливу на однолітків за принципом «рівний-рівному». У контексті такої діяльності метою роботи із соціальною рекламою є: надання студентам інформації про особливості соціальної і комерційної реклами, про диференціацію їх впливу на свідомість людей, психологічний і соціальний зміст ре-

клами, механізм створення та вимоги до розробки рекламного продукту, можливості використання соціальної реклами у профілактиці вживання студентами психоактивних речовин. Перша частина роботи є інформативною. Практична частина полягає в оволодінні студентами навичками розробки соціальної реклами та створенні її зразків окремо кожним учасником або групою студентів з конкретної теми «Ми обираємо життя без наркотиків!», відповідно до схеми створення реклами, правил оформлення і презентації, застосування механізмів, які використовують творці реклами для впливу на глядача. Заключною частиною роботи з даним методом є обговорення вражень, ідей та пропозицій учасників, а також заключна бесіда про важливість висвітлення соціальних проблем через засоби масової інформації.

У процесі роботи за даним методом студентами було розроблено проекти соціальної реклами профілактичного спрямування: газети (готувала кожна група), буклети, яскраві листівки, особливо ефективним став проект бігборду.

Проте *тренінг* є найбільш ефективною формою роботи з залежностями. Сьогодні ми маємо величезний пласт напрацювань в галузі тренінгової роботи з узалежненими. Різні школи формують свою увагу на різних моментах психологічних механізмів формування залежності.

Психодрама формується на прагненні людини розділяти своє життя з іншими в пошуках засобів вирішення соціальних ситуацій. Зробити це можна обігравши свої ролі, зробивши їх межі більш гнучкими за допомогою інших людей.

Поведінкова психотерапія вирішує засоби встановлення контактів з іншими людьми через навчання комунікації.

Детальне опрацювання поведінкових реакцій на різноманітні ситуації, тренування входу і виходу з ролі, створює умови для вирішення проблеми залежності від тютюну та алкоголю.

Психоаналіз дозволяє молодим людям, що вживають алкоголь, укріпити своє «Я», послабити тиск «супер Его» і – зрозумівши причини своїх потягів, стати володарем своїх бажань і взяти під контроль усвідомлення реальних потреб.

Тренінгова робота, яка включає в себе методики різних вищенаведених психотерапевтичних напрямків, дозволяє більш глибоко і гнучкіше фокусувати свою увагу на всіх компонентах залежності від психоактивних речовин.

Важливим засобом вирішення проблеми вживання студентською молоддю психоактивних речовин є реалізація і розвиток творчого потенціалу шляхом залучення їх до мистецької діяльності. Вид терапії, що здійснюється через образотворче мистецтво, має назву *арт-терапія*. Ефективність арт-терапії ґрунтується на її можливостях як методу розкрити в людині творче, взаємодіяти з почуттями. Вперше цей метод був використаний Адріаном Хіллом у 1938 році.

Отже, *Арт-терапія* – це засіб вільного самовираження і самопізнання. Вона має характер, орієнтований на внутрішній світ, сприяє виникненню довіри, породжує позитивні емоції, допомагає перебороти апатію, безініціативність, сприяє формуванню активної життєвої позиції, налагодженню високої терпимості й уваги до людини як особистості. Цей метод заснований на мобілізації творчого потенціалу молоді людини внутрішніх механізмів її саморегуляції та зцілення, він відповідає фундаментальній потребі в самоактуалізації – розкритті широко-

го спектру можливостей, ствердженні індивідуального і неповторного.

У ході дослідження було виявлено, що для студентської молоді, яка вживає алкогольні напої та палить, мистецтво має корисну дію як частина цілющої практики давати вихід сильним емоціям, внутрішнім конфліктам, є могутнім засобом зближення людей, самопізнання і самовияву, сприяє підвищенню самооцінки й усвідомленню своїх відчуттів і почуттів. Позитивні зміни, які супроводжують арттерапевтичний процес, є умовою для набуття наснаги на подальшу роботу, здатності приймати самостійні відповідальні рішення, забезпечення соціалізації.

Як приклад арт-терапії, яка проводилася зі студентською молоддю, ми пропонували: виставка за участі студентів фотосесії «Світ навколо нас»; малюнки «Мое майбутнє»; графіті «Вчора, сьогодні, завтра»; проведення вечорів музики слухання творів П. Чайковського, С. Рахманінова, Л. Бетховена, Й. Штрауса, Д. Шостаковича.

Таким чином, за допомогою арттерапевтичних занять у комплексі соціально-психолого-педагогічних заходів, спрямованих на розвиток адаптивних ресурсів особистості ми надаємо студентській молоді можливість: нейтралізації прояву агресивних почуттів у соціально прийнятний спосіб (малювання, живопис або ліплен-

ня є безпечним способом зменшення напруги); підстави для інтерпретації та діагностичної роботи під час проведення терапії (творча продукція студентів надають викладачу важливу інформацію про особистість молоді); працювати з думками та почуттями; сприяти виникненню почуття внутрішнього контролю і порядку завдяки потребі організувати форми і кольори; розвивати, підсилювати увагу до почуттів завдяки можливості в результаті творчості з'ясувати зорові і кінетичні відчуття та експериментувати з ними; підсилювати почуття власної цінності, художню компетентність, виявляти приховані уміння, спонукати до творчості, забезпечувати задоволеність.

Висновок. Таким чином, у процесі науково-дослідної роботи було підтверджено ефективність застосування соціально-освітніх технологій у контексті профілактики вживання психоактивних речовин у студентському середовищі та зроблено висновок про те, що означені соціальні технології повинні органічно поєднуватися із заняттями, що присвячені формуванню у молоді прагнення до здорового способу життя та безперечно мають бути складовою постійної, послідовної, систематичної роботи, яку слід проводити у вищих навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зверева І. Д. *Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: автореф. дис. д-ра пед. наук* : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І. Д. Зверева. – К., 1999. – 38 с.
2. Зимівець Н. В. *Соціально-педагогічні технології формування відповідального ставлення до здоров'я в учнівській молоді: дис. канд. пед. наук* : 13.00.05 / Зимівець Наталія Володимирівна. – К., 2008. – 247 с.

3. Окаринський М. М. *Формування в підлітків несприятливості до вживання наркогенних речовин у діяльності Пласту: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія та методика виховання»* / М. М. Окаринський. – Київ, 2000. – 20 с.
4. Омельченко С. *Педагогіка здоров'я: [наук.-практ. видання]* / Світлана Олександрівна Омельченко. – Слов'янськ, 2009. – 204 с.
5. Оржеховська В., Пилипенко О. *Превентивна педагогіка: науково-метод. посіб. / АПНУ. Ін-т проблем виховання. – Ізмаїл : СМНЛ, 2006. – С. 22–39.*
6. Тютюнник О. В. *Інтерактивні технології навчання у підготовці майбутніх педагогів до профілактичної роботи* / О. В. Тютюнник // *Теоретичні питання культури освіти і виховання: [зб. наук. праць/за заг. ред. М. Б. Євтуха]. – К., 2009. – Вип. 38. – С. 164–169.*
7. Федорченко Т. Є. *Профілактика вживання неповнолітніми наркотичних речовин* / Т. Є. Федорченко // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць / Ін-т проблем виховання АПН України. – К. – Житомир, 2004. – Вип. 6. – 356 с. – С. 207–212.*